

פרשות בהר - בחוקתי: האם יש איסור ריבית בהלוואה הצמודה למדד

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה על איסור הריבית, איסור שהחמירו חז"ל בחומרתו: "אל־תִּקַּח מֵאִתּוֹ נֶשֶׁךְ וְתַרְבִּית וְיָרָאתָ מֵאֱלֹהֶיךָ וְיָחִי אָחִיךָ עִמָּךְ". כפי שראינו בעבר (משפטים שנה ד'), נחלקו הפוסקים האם יש איסור לחברה בע"מ לסחור בריבית, בגלל המעמד המיוחד של חברה זו, בה הרווחים בידי בעלי המניות, ניהול החברה בידי המנכ"ל, ומכירת הנכסים בידי הדירקטוריון:

א. **הרב אשר וייס** (שו"ת א, קה - קו) סבר, שאין איסור לחברה כזו להלוות בריבית (אם כי בכל זאת טוב שיעשו היתר עסקה). הטעם לכך הוא, שכדי שאדם ייחשב כבעלים על ממון, הוא זכאי להרוויח ממנו, להחליט כיצד להתנהל עימו והיכן להשקיע אותו וכדומה. בחברה בע"מ הסמכויות הללו מתחלקות בין בעלי המניות, ונמצא שהחברה היא בעלים על עצמה, ואין לה בעלים מוגדרים.

ב. **הרב וואזנר** (שבט ה'ת"ח, שו) **והרב שטרנבוך** (מועדים וזמנים ג, רסט) חלקו וטענו, שממון שאין לו בעלים בשר ודם אלא הוא ישות מופשטת הוא 'יצור חדש' בהלכה שאי אפשר ליצור. הם סברו, שבחברה כזו כל הגורמים נחשבים בעלי החברה, אלא שהם עשו ביניהם מספר תנאים כיצד החברה תתנהל. אם הם נחשבים שותפים, וודאי שאין היתר שהחברה שלהם תלווה בריבית ליהודים, תחזיק חמץ בפסח, תחלל שבת וכל איסור שהוא, שהרי היא שלהם. ובלשונו של הרב שטרנבוך:

"ואנו עם ישראל אין לנו מושג הזה כלל בדיני ממונות וגם אי אפשר לנו לייצר, שבמשפט דיני ממונות אצלנו מגבילים זכות קנייני ממון לאדם דווקא, ואין למת אף ביצירת חוק שום קניין ממוני כלל. ולדידן, אפשר רק שותפות בתנאים מסויימים ולא חברה בע"מ בגדר הנזכר לעיל."

בעקבות העיסוק בדיני ריבית בפרשה, נעסוק השבוע בשאלה האם כאשר אדם מלווה לחברו כסף, עליו להשיב לו לאחר זמן את אותו הסכום בתוספת ההצמדה למדד. כפי שנראה, שאלה זו תלויה בין השאר כיצד מחשבים את שווי של הכסף, ומה היחס לשאר המחירים בשוק שהשווי שלהם משתנה.

מהו מדד

כדי לענות על השאלה האם יש איסור ריבית בהלוואה צמודה למדד, יש לפתוח ראשית בביאור המושג 'מדד'. בכל חודש לועזי, מפרסמת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, כמה עולה סל מוצרים בסיסי, הכולל לדוגמא ירקות, פירות וביגוד. המדד לא מתייחס רק לחודש הנוכחי, אלא גם לחודשים שעברו, ומה השתנה בין החודש הנוכחי לבין החודשים הקודמים.

לדוגמא, מדד המחירים לצרכן עלה בממוצע בחודש מרץ השנה, ביחס של 0.4 אחוז ביחס לחודש הקודם (פברואר). דהיינו, אם בחודש פברואר קנייה של ירקות, פירות וביגוד עלו מאה שקלים, בחודש מרץ קנייה מעין זו תעלה מאה שקלים וארבעים אגורות. במילים אחרות, בחודש מרץ מאה שקלים שווים פחות מבחודש פברואר, כיוון שניתן לקנות בהם פחות מוצרים. ובלשון הלשכה:

"מדד המחירים לצרכן עלה ב-0.4% בחודש מרץ 2023, בהשוואה לחודש פברואר 2023 והגיע לרמת מדד של 103.2 נקודות. מדד המחירים לצרכן ללא ירקות ופירות, ומדד המחירים לצרכן ללא אנרגיה עלו ב-0.5% כל אחד, והגיעו לרמת מדד של 103.3 ו-103.1 נקודות, בהתאמה. המחירים לצרכן ללא דיור עלה ב-0.3%."

כיוון שהמדד אף פעם לא נשאר יציב וערכו עולה ויורד (ובימים לא יציבים הוא עולה ויורד בתנודות קיצוניות), נמצא, שבמקרה בו ראובן הלווה לשמעון אלף שקלים על תנאי שיחזיר לו את הכסף בעוד שנה, למרות שכאשר שמעון מחזיר את הכסף, הוא מחזיר אלף שקלים בדיוק, הרי בפועל הכסף שהוא מחזיר שווה פחות (או יותר) ממה שקיבל.

בעקבות כך דנו הפוסקים, האם מותר לו להתנות שהלוואה תהיה צמודה למדד כאשר ראובן מלווה לשמעון. כך לדוגמא, אם המדד לצרכן עלה בעשרה אחוזים משנת הלוואה, כאשר שמעון יחזיר את אלף השקלים שלו, עליו יהיה להחזיר אלף ומאה שקלים. או, מחמת העובדה שהחזיר אלף ומאה שקלים, יש בכך איסור ריבית.

שווי המטבע

האם מותר להלוות הלוואה צמודה למדד? בפשטות, מדברי הגמרא במסכת בבא מציעא (מד ע"ב) עולה שיש בכך איסור. הגמרא כותבת, שערכו של המטבע נחשב תמיד קבוע, והמחירים שמשתנים הם מחירי הפירות. לכן, אם בעבר היה ניתן לקנות בגוש נחושת או כסף חמישים פירות, ובזמן הזה רק ארבעים, הסיבה לכך היא שמחירי הפירות עלו, ולא מפני ששווי המתכת השתנה.

א. **הרב שטרנבוך** (קיצור דיני ריבית, פרק ג') **והרב חיים בלוי** (ברית יהודה כ, א - ג) נקטו על בסיס גמרא זו, שכאשר מלווים אלף שקלים יש להחזיר אלף שקלים בדיוק בלי להתייחס לשינויים במדד המחירים לצרכן, שכן כפי שעולה מדברי הגמרא ערך הכסף תמיד נשאר יציב, ומחיר החפץ הוא זה שהשתנה. ממילא, כאשר מחזירים את הכסף, יש להחזיר אותו סכום בדיוק. ובלשון הרב בלוי:

"המלווה לחברו מעות במטבע היוצאת, ולא חלו שינויים בערך המטבע עצמה, אלא שהוזלו פירות או התייקרו ועל ידי כך ירד או עלה כח הקנייה של המטבע שהלווהו, משלם לו אותו סכום מטבעות שהלווהו מבלי לנכות או להשלים לערך המטבע כפי שהיה... ולכן נראה שאסור להלוות להצמיד את ערך ההלוואה למדד יוקר המחיה."

ב. **המהרש"ם** (י"ד קעו) **והרב משה פיינשטיין** (אגרות משה י"ד ב, קיד) חלקו וסברו, שערכו של הכסף משתנה, ולא ערכם של הפירות¹. לכן אין איסור להצמיד את ההלוואה למדד, שכן גם אם מספרית בהחזרת ההלוואה מקבל ראובן המלווה יותר (1100 שקלים במקום 1000 שקלים), בפועל שווי הכסף הוא אותו שווי.

¹ ערכו של הכסף יכול להשתנות בגלל מספר גורמים. דוגמא להסבר אחד הוא, כמה הכסף נחשב נדיר. כשם שמוכנים לשלם על זהב הרבה מפני שהוא נדיר, כך מוכן הציבור להתייחס לכסף כדבר בעל ערך, בגלל הנדירות שלו. לכן, במקרה בו מדינה מדפיסה כמויות גדולות מאוד של כסף, ערכו של הכסף ירד, כיוון שהוא פחות נדיר (וכשם שמוכר במכולת לא יסכים למכור לחם תמורת אבנים, כי אין בעיה להשיג אבנים).

את ההבדל בין דין הגמרא לדין בזמן הזה ביארו, שבזמן הגמרא, התשלום היה במתכות נחושת, כסף וזהב, להן היה שווי ממשי שלרוב לא השתנה. לכן כאשר משתנה מחיר הפירות, מסתבר לומר שמחיר הפירות השתנה ולא מחיר המתכת. בזמן הזה לעומת זאת, אין לכסף שווי 'אמיתי', הוא רק אמצעי חליפין המוסכם על הציבור, וממילא ערכו הוא שעולה ויורד².

ג. **הרב אשר וייס** (שיעור בקול הלשון) נקט בדעת ביניים. מצד אחד, מחמת חומרת איסור ריבית ובגלל האוסרים, נקט שאין להצמיד ההלוואה למדד, שמא אין להצמיד והסכום הנוסף שיקבל המלווה הוא ריבית. מצד שני, כאשר מדובר בדיני נזיקין, הלנת שכר שכיר וכדומה בהם אין איסור ריבית, וגרירה של החוב פוגעת דרסטית בכסף שיקבל הניזוק, ניתן להצמיד את החוב למדד.

מדד תשומות הבנייה

לכאורה על בסיס הסברא שהשווי של הכסף משתנה, ניתן להלוות הלוואה הצמודה למדד. אלא שכפי שהעיר הרב משה פיינשטיין (שם), יש לקחת בחשבון נקודה נוספת. לכאורה, אם העלייה במחיר המוצרים היא מחמת הירידה בשווי הכסף, מדוע מחירם של מוצרים שונים עולה ברמות שונות? בפשטות, כל מחירי המוצרים אמוצים לעלות באותו אחוז שבו ירד שווי הכסף.

אלא שהסיבה לשינויים אלה היא, שלמעשה העלייה במדד המחירים לצרכן אינה רק בגלל השינוי בערך הכסף, אלא גם בגלל השינוי במוצרים עצמם. לדוגמא, בחורף אנשים קונים יותר נעליים, הביקוש לנעליים גובר, והמחיר שלהם עולה. משום כך לכאורה, לא ניתן להחזיר את הלוואה על בסיס הצמדתה לעליית המדד, כיוון שעליית המדד נגרמת לא רק מירידה בשווי כסף.

א. **הרב משה פיינשטיין** (שם) מחמת סברא זו כתב, שכאשר מצמידים הלוואה למדד, יש להסיר מהחישוב הממוצע את 'מדד תשומות הבנייה', כיוון שמדד זה עשוי להשתנות בקיצוניות וללא קשר כלל לערך הכסף (והוא הדין לשאר דברים שערכם משתנה בקיצוניות). באמצעות הסרה זו, נמצא שהמדד פחות או יותר תואם את ערך הכסף, ואין בהצמדה איסור ריבית. ובלשונו:

"אבל מכיוון שלא לכל דבר הוזלו הפונטים והדאלארים בשוה, ונמצא שיש לאיזה דברים גם טעמים אחרים להשינוי, צריך לשער לפי הפירות שקונים זה ביותר רוב בני אדם, ובדברים הנחוצים וקונים תמיד כענייני אכילה וכדומה, שהן צרכי החיים ממש לחיותם, כי הדברים הגדולים כבתים וקרקעות והדברים שקונים אותם רק מהרווחה גדולה שיש לאדם, לא שייך לשער בהם, כי לדברים האלו יש הרבה טעמים שמשנים את השווי שלהם."

ב. **הרב דוד בס** (כת"ר, א' עמ' 167) חלק וסבר, שההשפעה של מדדים אלו על הממוצע הכללי יחסית שולית, ולכן אין צורך להסירם. מה עוד, שלמעשה גם החישוב של המדד אינו מדויק ממספר סיבות. משום כך, יש להשוות דין זה לדברי **הרמ"א** (קוב"א, א) שפסק שמותר להלוות כיכר לחם לחברו למרות שלא יחזיר לו בדיוק את אותה הכיכר, כיוון שעל שינוי מועט כזה לא מקפידים.

דבר שאינו קצוב

שאלה נוספת שדנו בה הפוסקים בהקשר של הלוואה הצמודה למדד, היא התחייבות על דבר שאינו קצוב:

א. **הרמב"ם** (מכירה יא, טז) פסק, שלא ניתן להתחייב על דבר שאין לו ערך וודאי. לדוגמא, מי שהתחייב לאשה (אפילו באמצעות מעשה קניין) לפרנס אותה במשך חמש שנים, התחייבותו בטלה, כיוון שמחיר המזונות בחמש שנים הקרובות אינו יציב, ונמצא שהתחייב על דבר שאינו קצוב.

על בסיס דבריו פסק **הרב קאפח** (פסקי דין רבניים כרך יא, עמ' 235 והלאה), שבמקרה בו זוג התגרש והבעל התחייב לתת מזונות לאשה לצורך פרנסת בנם, אין להצמיד את ההתחייבות למדד, שכן המדד אינו קבוע, ונמצא שהתחייבות זו היא התחייבות לדבר שאינו קצוב שאינה תקיפה. ועל אף שכפי שנראה רוב הראשונים חולקים על הרמב"ם, בדיני מזונות ניתן לומר 'קים ליה' כאחד הפוסקים, שזו טענה הקובעת שניתן להמשיך להחזיק בממון אם דעת חלק מהראשונים סוברת כך. ובלשונו:

"ויש סוברים שגם רש"י סובר כשיטת הרמב"ם. עיין שיטה מקובצת כתובות דף ס"ח. ואם כן אין הרמב"ם יחידא, כפי שכתב הש"ך בחו"מ ס' ס', ורבו כמו רבו הסוברים שיכול הנתבע לומר קים לי כהרמב"ם, וכפי שהובאו מקצתם בשדי חמד קונטרס הכללים ערך דבר שאינו קצוב. גם גט פשוט סבור שיכול הנתבע לומר קים לי כהרמב"ם ורבותיו."

ב. **הראב"ד** (שם) **הרשב"א** (שו"ת ב, פט) ו**הרא"ש** (טור חו"מ ס' רז) חלקו על הרמב"ם וסברו, שניתן להתחייב על דבר שאינו קצוב, וכתבו שכך עושים מעשים בכל יום. גם **הרב גורן והרב אליהו** (פסקי דין רבניים שם) צעדו בעקבות שיטה זו, ומשום כך נקטו שניתן להתחייב במזונות הקצובים למדד.

בטעם הדבר שלא קיבלו את טענת הרב קאפח נימקו, שגם אם ניתן לומר קים ליה כדעת חלק מהראשונים, הרמב"ם בעניין זה הוא דעת יחיד, ואין לומר קים ליה כדעת יחיד. מה עוד, שבפשטות לא מדובר בדבר שאינו קצוב, שכן כפי שראינו לעיל אין בכסף ערך עצמי והוא רק מבטא כוח קנייה, וכאשר מצמידים את החוב למדד שומרים על ערך הכסף, ולא מעלים אותו.

הלוואה הצמודה למדד

ייתכן שההשלכה למחלוקת בדיני כתובה, תהיה רלוונטית גם בדיני הלוואות. לדעת הרב קאפח, לא יהיה ניתן להלוות הלוואה הצמודה למדד, שכן אי אפשר לדעת בשעת הלוואה כמה יהיה גובה ההחזר, ויש כאן התחייבות לדבר שאינו קצוב. לעומת זאת לפי הרב גורן והרב אליהו מבחינה זו יהיה ניתן, שכן ניתן להלוות דבר לא קצוב, וכן כלל לא ברור שמדובר בדבר שאינו קצוב.

שבת שלום! סיימת לקרוא? קח לקרוא בשולחן השבת או בבקשה תעביר הלאה כדי שעוד אנשים ייקראו...

² בפשטות, על בסיס אותו עיקרון לא שייך דין 'סאה שהוזלה'. הגמרא כותבת, שאם אדם הלווה מחברו סאת חיטים, אם מחיר החיטים ירדו הוא יכול להחזיר לו את הסאה חיטים שהלווה לו. אולם, דין זה נכון רק במוצר בו יש הנאה ממשית מעבר לשווי, ולכן יש טעם להחזיר לו. בכסף לעומת זאת, שההנאה היחידה ממנו היא השווי שלו, כאשר שוויו יורד לא ניתן להחזירו כמות שהוא.

³ מצאת טעות? נקודה לא ברורה? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, או לחלק את הדף במקומך? מוזמן: tora2338@gmail.com